

برنجی صابی

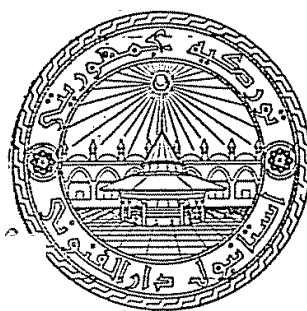
برنجی صابی

دَارُ الْفُنُونِ
الکتابخانه و گنجینه
تاریخی و ادبی

تاریخی ، اجتماعی ، دینی ، فلسفی

تشرین نانی - ۱۹۲۵

شهرزاده باشی — اوقاف مطبعه سی

۱۳۴۱

حس دینی [۱]

حس دینیک تدقیقنده روحیاتجیلرک چوق زحمته کیرمه دکارینی اعتراف ایتمک لازمدر. چونلرک بر قسمی بوموضوعی کاملاً بر طرفه بر اقلشله؛ بر طاقی ده سوز صیره سی دوشونجه بجملاً شویله بر تماس ایدوب کچمشلردر. مثلاً حس دینیک اشتقاق ایندیکی قورقو ورقت هیجانی (محبت) کبی عناصر اساسیه یی یالکیز قید ایله اکتفا ایدره رک بو ایکی هیجان آراستده کی متنوع مناسبتلرله عصرلرک تحت تأثیرنده و دیگر حسیات و تأثراتک انضمامنده بو حسک معروض قالدینی استحاله لری هیچ تدقیق ایتمه مشلردر. بو اجتناب و یا مسامحه یی مشروع صایه بیلیمک ایچون موضوعک اهمیتنی بیلیمه مک لازم کلیر. زده قالدی که روحیات نظرنده دینلرک بر قسمی حق، دیگرلرینی باطل عد ایتمک و یا هپسینک بطالاتی ادعا ایله مک داعیه لری اولامایه جغندن بو اجتنابی، دینه قارشى کوستریله جک حرمتک بر سوء تفهیمی صایق لازمدر. حتی فرض محال اولارق بوتون حسیات دینه اظهاراتی بروهم و خطا تلقی اولونسه بیه بو حاللرکده تدقیق ایدله سی روحیانک وظیفه سیدر. معلومدر که علمی بر روحیات نظرنده حس دینی ده دیگر حسلرکی اولو تحلیل، بعده استحاله لری تعقیب ایدله سی ایجاب ایدن برواقعه : *Fait* دن عبارتدر. اونک شیئی قیمت و یا مشروعیتی مناقشه ایتمک باشقه صلاحیتلره عائددر. بوتک ایچون روحیات، حس دینیک اولو ابتدائی تظاهرلرینی، صوکره تاریخک مختلف دورلرنده کچریدیکی تکامللری تدقیق ایتمکله اکتفا ایدر.

بوتون دینی اعتقادلرده بالضروره ایکی شی واردر: بری اعتقادک موضوعی تشکیل ایدن بیلیمکی، یعنی عنصر ذهنی؛ دیگرکی بو بیلیمکیه مترافق و موجودیتی عمللرله افاده ایدن بر حس، یعنی بر حال تأثری. ایکسجی عنصرک اولمادینی یرده حس دینی غیر معلوم و غیر قابل قبولدر. چونکه بو تقدیرده قالان شی، مه تافیزیک و مجرد بر مفهومندن عبارتدر. حس دینی، بوتون تکاملنده احتوا ایندیکی مذکور عنصرلرله برلکده تدقیق اولونوب تکاملی ده اوچ دوریه ارجاع اولنه بیلیر: (۱) قورقو ایله عملی و انتفاعی تمایللرک

[۱] شیمدی به قادار او قودیم اثرلر آراستنده بوموضوع اوزرنده اک غیر شخصی بر شیمه ایله اداره

کلام ایدن (تئودول ربیو) نک «حسیات روحیاتی» نامنده کی آئرندن اقتباس ایدلمشدر.

حاکم اولدینی مشخص ادراك ، مشخص تخیل دوره سی ؛ (۲) اخلاق عنصر لرك انضمامیه تمیز ایدن وسطی بر تجرید و تعمیم دوره سی ؛ (۳) تأثری عنصر ك کیتدکجه زائل اولارق حس دینیک ذهنی حسله قاریشمغه یوز طوتدینی اك یوکسك مفهوملر دوره سی .

I

حس دینیک منشای حقنده ، بوتون مبدألر مسئله لرنده اولدینی کبی ، اتفاق آرا موجود دکلدر . عجبا حس دینی ابتدا هانکی شکلده نجلی ایتدی ؟ بو بایده نقطه نظر فرقی اولماقله برابر اولا منحصر آذهیوندن اولانلرك پك سیسته ماتیک اولان ایکی جوابلرینی کوردم . برنجی جواب پك اسکی اولوب بونك اك صوك واك آچیق تفسیرینی (ماقس موللر) ده کورورز . بو ذاته کوزه الوهیت وقوفی ، بالخاصه نامتناهیت شکلنده اولان بر الوهیت وقوفی ، تعدد الوهیت وقوفندن مقدمدر . فی الواقع حواسمز بزه متناهی بی حس ایتدیر میورسده « متناهیك اوکنده و آرقه سنده ، آلتنده و اوستنده ، بالذات سینه سنده نامتناهی دائماً موجود و حواسمز معروضدر ؛ بزى هر طرفدن صاران و آشوب طاشان نامتناهیتدر . زمان و مکانه متناهی دیدیکمز شی ، نامتناهیك اوزرینه بالذات آتدیغمز بر ردا ، بر پیچهدر بوتون دینلرك موضوعی بو نامتناهی دکلده نهدر ؟ نامتناهیت دینیدر که بوتون دینلره تقدم ایدر و بوتون دینلری احتوا ایدر ؛ نامتناهی ، حواسك بر معطاسی اولق حسیله دین دخی حواسی ادراکارله عقلک بر تکاملی نتیجه سیدر . ابتدائی دینلر مختلف شکل و صورتلرده تجسد ایتدیریلن نامتناهیت ادراکنه قارشى کوسترلش پرستشلردن باشقه بر شی دکلدر . « ماقس موللر ، بو دینلره « l'hénothéisme » قسمیه ایدر ك « مشرکلك : Polythéisme » و « فتهیشیزم : Fétichisme » ك مؤخر اولدقلرینی ادعا ایدیور . اوکا کوره ایلک وحدت ، لسانك برخسته لنی ایجابی اولارق عینی برشینده مختلف اسملرویرلک نتیجه سنده بالاخره تجزی ایدیور و بو صورته هر کله آیری ماهیتلر آلارق آیری برر حیات و افسانهیه مظهر اولپورلر . [۱]

بو مدعا ، لسانیا تخیلر آراسنده کی پك شایع شهرته رغماً ، روحیات نقطه نظرندن اهمیتى صفر اولان بر ایضا حدر ؛ چونکه کلهلر ، تفکرك بر نقطه عزیمتی ویا ناقلی اولمقدن باشقه برشی اولمادیغندن حادثه نك یکانه عاملی لسانده دکل ، بلکه لسانی دوغوران

[۱] « max Müller » ك « دینك منشأ وانكشاف : Origine et développement de la »

religion نام اثره مراجعت .

تفکرده آرایه بیلیرز. بر اسمک، بالاخره بر چوق اسملر اولماسی لسانک دکل، آنحقو
خیله ویا مفکره نك بر خسته لنی اولایبیر [۱].

دینلرک منشائی نامتناهیت ادراکنده بولمق مدعاسنه کلنجه بونک پک آز یقین افادم
ایدن مه تافیزیک بر فرضیه اولدینی میدانده در. چونکه اک آغیر شرائط حیسایه ایچنده
محصور اولان ابتدائی انسانک پک آز خیالی وچوق مثبت اولمه سی ضروریدر. ارتق
بویه بر انسانک شأیتلرک ماوراسنه کچه جکینی تصور ایتمک چوق نامحل اولور. فضله
اولارق اک ابتدائی سوبده بولان بر انسانک هنوز تجرید و تعمیه مستمد اولامیه جغی
کیفیتی روحیاتک بدیهاتنددر. درده قدرصا ایمایان انسانلرک نامتناهیتی ادراک ایده جکلری
دوشونمک پک غریب بر ادعا اولور.

(ماقس مولله ر)، مدعاسنک روحیات اساسلرینه آقیری دوشمه سی آرزو ایدیلیرسه
بونده کی ذهنتیجیلک تلمیسی بر طرف ایده رک دینک منشائی بر فکریدن زیاده بر حسده
آرامق لازم کلیر؛ و بو منشأ آنحقو بر احتیاج اولایبیر؛ یوقسه فکر و معلومات دکل.
ذاتاً حس دینیک مشائی حقنده کی مجادله و مناقشه لرب بو ایکی نقطه اوزرنده در: عجباً
حس دینیده مقدم اولان فکر میدر، حس میدر؟ بر قسم مؤلفلر حس دینیک منشائی
سوق طییعلرده بولیور. از جمله (ره نان)، بشریتده کی حس دینی قوشلرده کی یووا
یایمق انسیاقیه مقایسه ایدیور. دیگر بر قسم مؤلفلرده حس دینیک منشائی فکرده
بولیور. بونله کوره هر هانکی بر حس حاصل اولایامک ایچون کندیسنه مقدم بر شئک
بیلمه سی لازمدر. بو صوک نظریه ایلک باقیشده تماماً منطقیدر. فی الواقع منطفاً بر شئی
سومک ویا بر شیدن قورقق ایچون اولجه بو شئک موجودیتی حقنده بر وقوفه صاحب
اولمق اقتضا ایدر. لکن دینی حیاتی ذهنی بر عملیه ایله باشلا تمق نه قدار لازمه بو عملیات
ایله فعالیتیه کتیریلن حسیاتک دها قدیم و فکرلردن پک چوق اول وجود بولدیغی ده
بیلمک لازمدر [۲] بن کندی حسابمه واقعه حالنده دلیللر کوسترمه مکه برابر حسیاتک
مقدم اولدیغنه دها چوق متبایم. مع مافییه دینک ایلک دورلری، یعنی منشأ لری تماماً
تخمینی در.

ایکینجی نظریه (هربرت سبنسر) ک اولوب بزى نامتناهیت و قوفدن بره ایندیر رک

[۲، ۱] بو مسئله حقنده وقایعه مستند بر مناقشه یی کورمک ایسته یلر «goblet d'Avilla» نك
«آنتروپولوژی و تاریخه نظراً آله فکری: de Dieu d'après l'anthropologie eil'histoire
l'idée» نام اترك (۶۰ و ۵۰ نجی صحیفه سیله مابعدینه) مراجعت.

وحشیانك حیات ذهنیه لریله قارشیلایدیریور . و بوتون ابتدائی دینلرک آیین اجداددن عبارت اولدیغنی سویلور و بو دینه « Nécrôlâtrie » تسمیه ایدیور . وحشی نظرنده انسانك اصلی وتالی اولق اوزره ایکی آناسی واردر . او ، بو قاعتنی تأیید ایدن فقط ایضاحنی بر درلو بولامادینی پك چوق واقعه لره شاهددر : مثلاً کولکسی ، صوده کی عکسی ، عکس صدا ، رؤیالر ، بایلمه ، وجد ، صرعه و الخ کبی . وحشی نظرنده بوتون دنیا سرسری روحلره دولودر . بونلردن استفاده اتمک لازمدر . مشرک و پتپرستلک ، آیین اجدادك تحریف ایدلش شکلیدر . الحاصل (سپه نسر) ، بو حکمنی تأیید اتمک ایچون بر چوق ملاحظاته بولنیور سه ده بو بایده هم فکر اولمادیغمز ایچون تعقیب اتمیه جکمز . حتی سپه نسر ، دینك ابتدائیتنده آیین اجدادی اساس اتخاذایتدیکی حالده حیوانات ، نباتات و جماداته طایان دینلری ده خیلی ضعیف و دولاماج بر طاقم سیدلره عینی مبدآن اشتقاق ایتدیریور . [اجتماعاتك پرئسیدلری نام اثرینك ۱۲۰-۴۴۲ صحیفه لرینه مراجعت] فی الواقع بر چوق اعتقادلرک آیین اجداددن چیققدلری غیر قابل اعتراضدر . یالکمز بو ایضاح و بومبدأ بوتون دینی واقعه لری احاطه ایده بیله جک بر حالده دگدر . (تایلور) ودها بر چوق ذوات بو نظریه نی اولیه تنقید ایتدیله که الیوم طرفدارلرینك چوق اولاجغنی ظن ایتیمورم .

پك سیدسته ماتیک اولان بو ایکی نظریه نی بر طرفه براقرق مذکور ایلك دورده تکامل دینینك نه صورته حصول بولدیغنی کوردم . معلومدر که بوتکامل هر یرده و هر وقت عینی طرزده اولمامشدر . بوراده یالکمز حال حاضر مؤلفلرینه نظراً اك زیاده واقع اولش بولنان تکامل شکلنی تعقیب و تثبیت ایده جکمز .

ابتدائی دینك ایلك شکلری : فیتیشیزم ، شیاطینپرستلک : Polidemonisme طبیعتپرستلک : Naturisme اولوب تاریخ ادیانده تماماً مترادف اولمایان بو تعبیملر عینی حالت روحیه به تقابل اتمه لری اعتباریله ابتدائی دینلرک برنجی صفحه سنی تشکیل ایدرلر . بونلردر ، جانلی اولسون اولمالین ، مشهود و مشخص اولان و عینی زمانده روح ایله بدنی حائز اولدیغنی فرض ایدیلن شیلره قارشى بر پرستشکارلق واردر . اولیه که پرستش ایدیلن شیئك خیرکار و یا بدخواه ، فائده لی و یا مضر اولدیغنه اینانیلیر . بر اودون و یا طاش پارچه سنه طایان بر پرستشکارك بونی منحصرأ مادی برشی اولارق تلقی ایتدیکنی ظن اتمک ماوقعه توافقی اتمیه جک بر ادعادر .

ابتدائی دینك ایکنجی صفحہ سی، « L'animisme » ویا « Spritisme » در؛ یعنی « جوہر و مادہ بہ تابع اولمایان و اشیاہی طبیعیہ دن ہیچ بریسنہ ضروری بر صورتہ ملحق بولمیان روحلرہ اعتقاد » در . بورادہ روح ، مستقل و سر آزاد بر صورتہ ادراک ایدلمشدر : بوروح کیدر ، کلیر ، کیرر ، چیقار؛ ویا لکیز انسانلرہ خاص اولمایوب حیوانلرہ دخی شاملددر . روحیات نقطہ نظرندن دینك بو صفحہ سی ، مخیلہ نك بسیط بر ادراک غالب کلمہ سی دیمکدر .

دینی اعتقادك بوابتدائی شکلری وحشینك ، چوجنگ بلسکده عالی حیوانك ہرشیئی جانبی ملاحظہ ایتمی تمایلندن دوغمش و بناء علیہ ہرشیئہ آرزولر ، احتراصلر وارادہ لر اضافہ ایدہ رك بوتون طبیعتی کندیسی کبی تصور ایلمشدر . بوہرشیئی انسانلاشیدر مق قابلیتی الک قاباشکلده بر محاکمہ مفکرہ سنك اویاندیغی کوسترر . ذاتاً مائلتہ تداعی ، اسطورہ لرلہ لسان ، صنایع نفیسہ وحتی علمك ایلك منبعلریدر . یالکیز بزم ایچون خیال ماہیتنی کچہ مین مائللر ، ابتدائی انسان نظرندہ برر شایتدر . دقت ایدیلہ جك اولورسہ کورولورکہ معبودلر یارانان بوابتدائی عملیہ ، ذکا مزدن زیادہ فعالیتمزك خارجہ انعکاس ایتدیرلہ سیدر . چونکہ دینك بوشکلری متفکر انساندن زیادہ ہرکی انساندن فیشقیریور .

بوریہ قادار مدرک ویا مخیل اولان اعتقادك یالکیز موضوعنی تدقیق ایتدک . عجبا معتمدك حس ایتدیکی شی نہدر ؟ یعنی ابتدائی اولان بودورده حس دینی ترکیب ایدن عنصرلر ندردر ؟ بولری مہما ممکن کوسترہ لم :

۱ . دینی حسدہ ہرشدن اول تدہشدن مبہم خلیجانلرہ قادار قورقوہیجاننك مختلف درجہ لری واردر . بوہیجانی تولید ایدن شی : مجہول ، اسرارلی ، کوزلہ کورولوب اللہ طوتولماز ، ایسترسہ الک بویوک انعامی ودیلہ دیکی تقدیردہ الک بویوک قہری ایقاعہ مقتدر بر قدرتہ قارشنی بسلہ نیلن ایمان در . مورخلرک تدقیقاتی کوستریوریورکہ ایلك حس دینی ، کوتو ودهاش جینلرہ پرستش ایتمککہ تجلی ایتمشدر . بونی تعقیب ایدن دورلرہ ایسہ امر ، بر عکس اولوب معبودلرک صفقی ، « قوت » در .

۲ . دہا آزارزا اولان دیگر وصف ، بر نوع تجاذب یا خود سہ نیاتی اولوب قورقوہیجاننندن دہاضعیف بر حالہ بولنور . « رأس الحکمة مخافة اللہ » دستوروی صورتہ مطلقہ دہ موافق حقیقت اولان برشی دکلددر . چونکہ قورقودہ اوزا قلاشمق ، فآچق واستکراہ ایتمکدن باشقہ بر تمایل یوقدر . حالبوکہ حس دینیدہ الک بدخواہ بر قدرتی بیلہ یوموشاتہ رق

مرحمتی جلب ایتک امیدى و بناء علیه یالکیز قاجق دکل ، برده صوقولق و صیغنیق تمایلی واردر. ایشته حسن دینیک الابدائی شکلنده جنین حالنده بولونان بو تمایل ، بالاخره حسیات دینیه نك اساسی تشکیل ایده جکدر .

۳ . حسن دینیک اوچنچی سجه سی، صورت قطعیده عملی و انتفاعی اولماسیدر. بو طرزده بر حسن دینی پک دار بر خود کاملنک دوغرودن دوغرویه افاده سیدر . فرد ویا زمهره نك تحفظ سوق طبعیسنه مربوطدر. بوحال، (سه رزی) نك ادعا ایتدیکی کبی هیچده مرضی بر علامت دکلدر. بالعکس حیات قاوغاسنده استعمال ایدیلن غایت طبیعی بر سلاحدره چونکه بو حسن سایه سنده له وعلیهده اولان قوتلره قارشى لاقید بولونلیور دیمکدر . بو دورلرده معبودلره یا بیلان آداق و قوربانلر، ابتدائی دینلرک نه قادار عملی و انتفاعی بر حالده اولدقلرینی کوسسترر . سحر بازلق ، فالجیلق کبی شیلرده هب ابتدائی دینلرک یاشاندینی دورلرده جانی اولارق کورولمکده در . بودینی صنعتلر، یالکیز معبودی اولامق ایچون یا یلدا یوب بلکه بعض حیلّه و هنرلره اونک قدرتی تسخیر ایتک ایچوندر .

۴ . نهایت حسن دینی، اجتماعى بر سجه یی حائر در ؛ تعمیر دیکرله تمایلات دینیه ایلّه تمایلات اجتماعیه بر برینه قایناشمش و بروحدت تشکیل ایلّه مشدر. بودورلرده هنوز پک ضعیف اولان دیکر کاملق تمایللری، حسن دینیک بواجتماعی خاصه سندن استفاده ایدر؛ وحق ولایت بو سایه ده تقویه ایدیلیر . باشبوغلر ، راهبیر ، سحر بازلر بر قدرت عالیّه نامه اداره کلام ایتک سایه سنده رابطه اجتماعیه یی ضبط وربط آلتنده بولوندیره بیلیرلر . مثلاً ابتدائی دینلر آراسنده برآموزج اولان آیین اجداد، بطنلر آراسنده اتصالی تأسیس ایتک اعتباریه بر عنصر استقراردر . مشترک آیین و عبادت ، اجتماعی تساندک شیئی و مرئی بر افاده سیدر. حسن دینیک بو دورلرده هنوز دینی یمینلر موجود دکلدر ؛ چونکه دینی یمین ، حسن دیندن باشقه حسن اخلاقی کبی بر عنصر محتاجدر . فقط بوکا مقابل ابتدائی دینلرده محلی ویا عمومی دیکر عادتلر واردر . مثلاً همان بوتون بحر محیط سکنه سنده « تابو : Tabou » قدسیقی واردر که بورالرده دین ، اخلاقی اولمقدن زیاده اجتماعی بر وظیفه ایفا ایتمکده در . مؤسسه لر، اعتباری عرف و تعامللر، دینی خشیت واسطه سیله محافظه اولتورلر. حسن دینیک بوسویه سی، بزم آکلادیغمز اخلاقه کلیاً بیانجی در .

II

ذهنی حسلر مستثنا اولق اوزره حسن دینی قادار ذکالک انکشافه مفتقر بر حسن

یوقدر . چونکه هر دین بهمه حال عالم ، تگون کائنات ومه تافیزیک حقنده بر ادراك مخصوصی استلزام ایدر . حس دینیک ایلک دورلرنده بوادراك مخیله ساحه سی کچمه مشدر . حس دینیک آنجق ایکنجی دوره سنده دینی موضوعلر حقنده تأمل و تعمیم مله کله ی کورولمشدر . بوراده اشبو تأمل و تعمیمک ترقیلرنی ، یعنی آشاغیدن یوقاری به دوغرو قطع ایتدیکی مرحله لری کوره جکز . دینی حیاتک بو دورنده ذهنی تکامل ايله حسی تکامل آیری آیری تدقیق ایدلک اقتضا ایدر .

* *

I . زهنی نظام . — ذهنی عنصرک تدقیقی اول باول ایکی به بولمک لازمدر : (۱) اولای مادی ، صوکره معنوی بر آهنگ کائنات ادراکی ؛ (۲) ثانیاً تعمیمک بی حدود کپرتلردن وحدته دوغرو تعقیب ایتدیکی سیر مترقی در که بونلک آیری آیری تتبع اولونملری لازمدر . چونکه هر ایکی تکامل ذهنی دائماً عینی زمانده حصول بولمادیکی کبی دائماً باش باشده اولاممشدر .

۱. ابتدائی انسان نظرنده هر شیئک جانی ، هر شیئ کینی هوس و آرزولره ، مقصدلره تابع وبالخاصه اسرارلی ، فوق المأمول اولدیغی کورمشدک . بو دورده حاکم اولان ذهنیت ، دنیاده هر شیئک محتمل و ممکن الحصول اولدیغیدر . « کل شیء حی : Tout était animé » دستوری حدندن فضله مطلق و قطعی ایدی . متحرک اولان ، تحوله معروض قالان هر شیء ، یعنی موجوداتک تمامی دکسه ده اکثریت عظیمه سی جانی تصور اولتوردی . موجوداتک بر قسمنده کورولن حرکتسزلک ، استقرار ، ثابتیت ، عکس العملسزلک دخی ابتدائیلک دن هنوز چیقمقده اولان انسانلرک ساده دل ذکالریته برنوع الهام تأثیرینی اجرا ایتیش اولایلیر . انظام و آهنگ فیکرینک ، تعبیردیکرله قانون مفهومک جهان ایلک تجلیسی ، محتملدر که ذکای بشرک شاهد اولدینی مادی ثابتیت واستقرارک اثریدر . هر نه حال ایه ، محقق اولان شوکه انسانلر ده پک ایرکندن طبیعتی جانی وانسان کبی دوشونمکدن قور تواغه باشلامشدر ؛ و بو باشلانغیچ شبهه یوق که علمک مبدأینه اشارتدر . بو کونکی عرفانمزله حادثات طبیعیه ک تماماً استقراردن عاری اولدیغی تصور ایتک ، بزلر ایچون ، پک کوچدر . فقط بر وقتلر بویله اولمادیغنه دائر پک چوق وثیقهلر واردر . ابتدائی انسانلرک نظرنده طبیعی حادثهلرک چوغی تصادفه تابعدر . حتی خسوف و کسوفی ده تصادفی برواقعه ظن ایتدکارندن وقوعنده دهشت وخشیت ایچنده قالیرلردی الخ .

طبیعی حادثه‌لر قارشیدسنده کی ابتدائی ذهنیت دائر شایان دقت واقعه‌لری کورمک ایسته‌ینلر بوفصلک باشلارنده توصیه ایتدیگمز «Coblet d' Alviella» نك اترینك (۱۷۸ نجی صحیفه) سنه مراجعت [یاواش یاواش مشاهده وتأمل سایه‌سنده طبیعی حادثه‌لرده نسبت ثابت‌لر ارامق، آهنگ وانتظام فکریلرینی ادراك ایتك قابیلیلری باش کوستردی؛ واونسبتده حادثه‌لری تصادف واحتماله اسناد ایتك ذهنیتی آزالغه باشلادی. آهنگ کائناته قارشى سزیلن بوفکر، یاواش یاواش دینی تلقیرله اجرای تأثیر ایتدی. بونك نتیجه‌سنده مادی عالمك اداره‌سی برطاقم معبودلره اضافه اولندی. آرتق هر معبود، آهنگ عالمك برر ناظمی ایدی؛ وهر برینك حاکم اولدینی بر ساحه واردی. تکامل ذهنینك بو دوزده‌سنده یولسان اقوامك دینلرنده متضاد پرنسیپلرک برلکده یاشادینی کورولور. مثلاً وجوب وضرورت اراده‌سی؛ مجرد، اسرارانکیز، غیرقابل تصور بر ألوهیتده (مثلاً آریلرده «ریتا»؛ مصریلرده «ماشه‌ز»؛ چینیلرده «ناو»، یونایلرده «موارا» یاخود «نوموس» والخ کبی)؛ امکان ویاعندیت محدود اراده‌سی ده‌هابشری اولان، مناقی بولان وکنیدیلرینه خاص بر ساحه‌ده حرکت ایدن معبودلرده تشخص ایتدیرلدى: یونانستانك اسکی معبودلری کبی. بونلر دخی بعضاً ایکی زمره‌یه آریله‌رق برنجی زمره: صحت، رفا، ثروت کبی مادی اییلکلك احسانکاری؛ دیگر زمره دخی انسانلره خسته‌لق، قحط وغلّا، غورطنه وبورالر مسلط ایدن معبودلر اولدیلر.

چوق کچمهدن آهنگ کائنات فکری آهنگ معنوی فکری دوغوردی. بناءً علیه اولجه ماده عالمی اداره ایدن معبودلر، بالاخره معنویات عمومیه‌نك اداره‌سنی درعهده ایتدیلر. برنجی ذهنیتدن ایکنجی‌یه انتقال، آشاغیده‌ده کوروله‌جکی اوزره، حسن دینیده مهم بر مرحله تکامل اولدی. پك اسکی اولقسه برابر الآن بقیه‌لری موجود اولان بوتوع معتقدلرک چوغی انسانلرده کی فسق و فحورک امراض ساریه، ظقیانلر، حرکت اراضلر تولید ایده‌جکنه قانعدرلر. بوتلقی، دوغرو یا کلیش، آهنگ مادی ایله معنوی آراسنده برمائلت فرض ایتك تصورندن ایلری کلمشدر. بوسیدن یوقاریده کوردیکمز شائیت مادی، شائیت معنویه یه انقلاب ایتشدر. آرتق کوندوزلرک جینیلرله کیجیلرک جینلری عینی زمانده اخلاقی وغیر اخلاقی شیلرکده جینلری یعنی ارشادجی ویا اضالاجی، خلاصکار ویا افسادکار جینلر اولدیلر. بودورده تلویت ایمانیله اییلرک ظفر قعطیسی محکم بر صورتده تأسس ایتدی. خلاصه معبودلره اولا قوت، صوکرّا زلا، دهّا صوکرّا

عمومی اضافه اولوندی.

۴: شیمدی دینی فکرلرک تشکلنده کیتدکجه یوکسه ان تعمیملرک اوینادینی رولی کوردم.

تعمیمک مجرد بر صورتده دکلده واقعلر و وثیقلره مستند درجات تعالیسی تدقیق ایدلمک ایسته نجه اک کوزل استنادکاه، لسانلرک تکاملی ودها ایسی، فکر علمینک تعقیب ایتدیکی سیردر (قرون اولیدن بوکونه قادار حیوانانده یاپیلان تصنیف اصولارینک سیرینی تعقیب ایتمک کی). کذا عینی صورته دینلرک تکاملنه ده مراجعت ایده بیلیرز؛ چونکه بوراده ده، یالکیز موضوع باشقه اولق اوزره، تفکرک عینی اصولاری تطبیق ایدلمشدره. شو حالده بوباده کی مرحله لری خلاصه اشارت ایتمک کافیدر.

انسان عرقلرینک تجرید و تعمیمده کی قابلیتلرینک مساوی اولمادینی معلومدر. عرقلردن بعضیلری تجریده مشخص ساحه یی آنجق کجه بیلورلر؛ بعض عرقلر ایسه منحصر آجردات اوزرنده سرعت و سهولته اوینایه بیلورلر. عرقلرده کی بولیاقت مساواتسزلی کنیدیسی دینلرده ده کوستر مکده در. اقوامک چوغی شیطانی پرستلک دوره سنی آشاماشلردر. بونلرک اعتقادنجه مشخص جینلر واردر وهر شیئی یایان بونلردر. مثلا اسکی چین ایمپراطورلغک دینی بویه ایدی (Tiele). کذا تجریده آز متایل اولان رومه نلرک ایلک دینلری دخی بوماهیتده بولنیوردی.

الیوم بیله اولیه عشرتلر واردر که ملکترلرینک بوتون آقار صولرینه براسم ویردکاری حالده بر نهری افاده ایده جک عمومی بر تعییرلری یوقدر. بونی بولق آنجق بر ترقی اثری اولابیلیر. دین ساحه سنده ده عینی حال. تعمیم خصوصنده کی برترقیدن صوکرادر که هر آغاجک جینلری: اورمان معبودینه؛ کذا بر نهرک مختلف جینلری: نهرک معبودینه تابع اولیور... الخ بوضورته فردی الوهیتلر یینه هپسنه فائق اولان نوعی بر الوهیت قائم اولیور.

تعمیم قابلیتک آز یوکسک دوره سنده، مفکره، دها اوزاق مشابهلری قاورایه رقیه مثلا بوتون صولر، بوتون آتشلر و بوتون طوبراقلرک یالکیز برر معبودی اولیور. صوکر صولرک، کوکابک و قاره لک جینلری، یونانستانده اولدینی کی تک بر معبودک حکمی آلتنده طوپلانیر: زهئوس، پوسیدون، هستیا.

حادثات طبیعیه حقتده یاپیلان بو تعمیم عملیه سی، آهنگ اجتماعی یه ده انتقال ایدیور و بو صورته علی الدرجات سمیه لک، عشرتلرک، ملتلرک معبودلری اولیور. دینلرک...

معضل وحقی بحق تعضو ایش اولدقلری حالدہ ، نہ قادار اوزون برمدت ملی ماہیتدہ قالدقلری معلومدر . نیتہ کیم بر ملٹک معبودی ، اونک یکانہ حامیسی ، حارسی ونکھبانی ایدی . ملت حدودلرینک فوقندہ کی عالمشمول دینلر ، فتح والحاقلرک وبالخاصہ نظریات فلسفیہ نک اتریدرلر .

دینک بو دورہ تکاملندہ اولیہ الہی درجہ وطبقہلر واردرکہ بونلر برطرفدن فرد ، نوع وجنسارک مفکوروی درجہ وطبقہلرینہ ؛ دیگر طرفدن بشری جمعیتلرک درجہ وطبقہلرینہ مائلدرلر ؛ یعنی الہلرک درجہ وصفلری ، بشری آموزجلرہ کورہ تشکیل وادراک اولمشلردر . مثلاً وہدایہ منسوب ہندیلرک آنارشیسی ، کتاب مقدسلری اولان « وہدا » اساطیرندہ ؛ اسکی مصرردہ بکلکی ، منسوب اولدقلری دیندہ منعکس اولدینی کی یونانیلرک « زہنوس » معبودی دہ « نیشیل » ک تراژہ دیسندہ کی « آغانمون » ہ بکزمکدہ در..... الخ

الحاصل دینہ بیلیرکہ حکومت الہیہ نک مودہ لی ، جمعیت بشریہ اولمشدر . [۱]

روح بشر ، دینی فکرلردہ وحدت مطلقہ واصل اولاسازدن اول ، قطع ایدلمہ می . ایجاب ایدن دہا برجوق مرحلہلر کورمشدر . فی الواقع بو آرا دوزلرنده متعال برمعبود ادراک اولنیورسہدہ بومعبود آنحق تحت اداره سندنہ بولنان دیگر معبودلرلہ ایش کورہ بلیورہ . بالطبع بوکا « وحدت الوہیت Monothéisme » دینہ مز ؛ بو ، آنحق « نک بوتلی : Monolâtrie » نلدر . خالص وحدانیت ، مہ تافیزیک بر ذہنیتک فتح ایتدیکی بر مفہوم اولوب حادثاندہ تالی سبیلردن سبب اولینہ چیقمقدرکہ بو ادراک آرتق خلق شعورینک کشف وحدس ایلہ بولاییلہ جکی بر شی دکلدرد .

الوہیت ذہنیتندہ کورولن بو متعال تعمیملر ، دینی شائیتلردن طویلانش واقعہلرک بر تابولوسیدر . یوقسہ بوتون ملٹلرک بوتکاملدن سیستہ ماتیک برصورتدہ کچمش بولندقلرینی ادعا ایتمیورز . اولیہ قوملر واردرکہ هنوز دینی تعمیملرک ایلک مرحلہ سندنہ درلر . بر قسم قوملر ایسہ بو مرحلہی آنحق کچہ بیلمشلر ؛ بر طاقی دہ برقاج مرحلہی برصیچرا بیدشدہ قطع ایشلردر . خلاصہ دینہ بیلیرکہ دینی فکرلرک تماماً عینی ماہیتدہ تکرر ایش ایکی تکاملنی کوسترمک ممکن دکلدرد .

[۱] بو بایدہ تفصیلات آلمی ایستہنلر « Manuel de l'histoire des religions » نام اترک (۱۵۳-۱۶۳) نجی صحیفہلرینہ مراجعت ایلہم لیدرلر . اترک مؤلفی « Goblet d'Alviella » در . « الہی درہ بکلک ، مصرک ایلک دینی اولدینی کی سیاسی درہ بکلک دخی مصر تاریخنک ایلک واقعہلرندندر » (Mapero) نک تاریخ قدیم . Hietoire ancienne « نام اترندن »

الہیات مجموعہ سی صابی ۱

II. تأثری نظام . — حسن دینی، ایکی غامدن ترکب ایتمشدر دیرلر که بک دوغرودر . بوغاملردن بری قورقو اولوب مزعج وازیجی حاللردن مرکبدر . مثلاً تدش، خشیت، خوف، تعظیم، حرمت تأثرلری اولوب بوغامک باشلیجه تکامللارینی تشکیل ایدر . ایکنجی غام ، رقت هیجانک مقامی اولوب حیرانی ، اعتماد، محبت ووجد کی لطیف وانشراح آور حاللردن ترکب ایدر . بری برحسن تابعیت افاده ایدر ؛ دیکری وحدت متقابلیه قادار منجر اولان برحسن تجاذبه ترجمان اولور .

حسن دینیک تکاملنده حاصل اولان ایلك تحول ، ایکنجی غامک برنجی به غلبه سیله اولور . حسن دینیک عناصرینی تشکیل ایدن مذکور ایکی هیجان آراسنده کی نسبتک دیکشمه سی ، بالئجه تولد ایدن هیجانک ده ماهیتی دیکشدر . بو تکاملی ، ساده جه بدخواه معبودلره مربوط قالان دینلرک تدریجاً زائل اولماسنده کورمشدک . بوسویه ده کی دینلرده اولان انسانلر ، بالاخره حیوانلر معبودلر نامنه قریان ایدیلیدی که بالاخره بونلر قالقهرق یرلرینه یالکیز عرض عبودیت آیینلری قائم اولمشدر .

بک مهم اولان ایکنجی تحول ، حسن دینی ایله حسن اخلاقیک ائتلاف و تشارکی نتیجه سی اولوب بونلرک آرملرنده اوپله صیتی بر وحدت حاصل اولور که آرتق چوق کیمسه لر بویکی حسک وحدتی الزم و غیر قابل افتراق اولارق قبول ایدر . حال بو که حقیقتک بویله اولمادیغنی وحق حسن اخلاقی یی حائز اولمایان دینلر بولندیغنی یوقاریده کورمشدک . انسانلرک ابتدائیک زمانلرنده حسن دینی ، خصوصی بر شکل تأثر ایدی . حسن اخلاقی ده تأثرک باشقه برشکلیدر . یلك دینلر منحصراً طبیعت پرست ایدیلر . اخلاقی دینلر بالاخره حصول بولمشلردر . مبدأده حسن دینیک حسن اخلاقی به یالکیز یابانجی دکل ، حق ضد اولدیغنی کوستره جک بریغین واقعلر واردر . از جمله اسکی یونان فیلسوفلرینک زمانلرنده حکمران اولوب ابتدائی بر نانور الیزمدن چیقمه و افسانه لرله مشبوع اولان دینه قارشی یاپدقلری آجی تنقیدلر معلومدر . بو ، اوپله بر دین ایدی که نه معتقدلری ، نه ه فیلسوفلر اونی بر درلور آکلاویه میورلردی . بو کونکی جنائیاتجیلر ، آفته لرله الک غدار جانلرک زهد و تقوا به عائد هیچ بر فعلی اصلاً استخفاف ایتدکلرینی کوسترملشدر . بونک سببی حسن دینیک منبع و منشأک اساساً خود اندیشلک اوله سندن وفردی سلامتدن باشقه بر شیئی خوشنومه مسندندر . [۱] حسن اخلاقیک حسن دینی به انضمامی آنجق تام بر تکامله مظهر

[۱] براما الپهلردن برنده بوزده نیت بوتون صافیتله افاده ایدمشدر : « ای سکا داتما دولو

اولان بویوک دینلرده حاصل اولمشدر : متلا (وهدا) دینه نسبتله براهما و بودا مذهبلری ایله بنی اسرائیل پیغمبرلرینک دینلری و حتی اسکی یونانستانده « Mystères » مذهبی و الح دینلرده حسن اخلاقینک انضمام ایتمش اولدینی کورولور . آرتق بو دینلرده اخلاقی نیتک معبوده یاسیله جق اک بویوک آداق و قوربان اولماسی لازم کلدیکینه ایسانیلیمشدر .

دینلرک چوغی ، بشرک قدری کبی بویوک برمسئله ایله علاقه داردر . حسن دینینک کندی تاریخنده طبیعتپرستلک و اخلاقپرستلک اولق اوزره کچیر ، یکی ایکی دوردن دخی آکلاشله یلمیر که حسن دینی ایله حسن اخلاقی منشأ اعتباریله یکدیگرلرندن بالکلیه آیری نظاهرلدر .

انسانلرک عقباده فعللرینه کوره قارشیلانه جقلری فیکری ، دینک ایلاک دورلرنده اصلا یوقدی . آخرت حیاتی دنیا حیاتنک بر تمادیسسی ویا قوبه سی کبی بعضاً عینی ، بعضاً دها ایی ، چوق کرده دها فنا تصور اولنوردی . هومهر ، « اودیسه » نام شاه اثرنده [اړک اون برنجی فصلنه مراجعت] بوابندائی اعتقادک پک جانلی بر تصویرینی اړک قهرمانی اولان « آشیل » ک شکایتلرنده کوسترمشدر . دیاده اسیر ، افندی ، باشبوغ ویا قرال اولانلر آخرتده عینی شیلردی . حتی بعض قوملر آریستوقراتلره قارشى بسله دککاری خرافهلری آخرتده عکس ایتدیره رک لایموتلنی آنجق باشبوغلرینه احسان ایتمشلردر .

دینک ایکنجی دورلرنده انسانلرک آرتق فعللرینه کوره محاسبه ایدیه جکلری و آخرتده کی قدرلرینک آنجق بومیزاندن صوکر اتمین ایتسی لازم کله جکی دوشونلشدر . بوزهنیتده کی آخرت حیاتنک تلقلیلری : موقت ویا دائمی اجر و مژوبات ، یوقاریدن آشاغی ویا آشاغیدن یوقاری استحاله ویا خلاص تام (نیروانا) و الح اولق اوزره متنوع ایسه هه پیسی اخلاقی بر مفکوره یه استناد ایتمکده در . بوادرک ، اولاسکی مصریلرده تجلی ایدیور [یوم حساب و فکر ارواح ، اک اول اسکی مصریلرده کورولمشدر .] از جمله هر مومیانک تابوتی ایچنه قونان « اولولر کنانی » نده مرحومک اللهه قارشى یاپدینی بوتون ایلاکلرله اجتناب ایتدیکی بوتون کوتولکلر تعداد اولنوردی . دیمک که آرتق انسانک یاپدینی نذر و قربانلردن دکل ، آنجق فضیلتلرندن بحث اولونیور .

کیدن فداکارلی کفهمی ! اورایه اوج ، فقط یه ایچه دول وکل ! قوت وزنده لکرمزی آتچهلر کی مبادله ایدلم ، ورکه ویرهم ، کوندرکه کتیریم . « دها کوزل دیگر بر الهیده : » برسته خنالق یابیدق ایسته نجه معبود (سوریا) یه شویله سویله نیر : اوکا ووزره سکا نذریمی یاهیم ؛ (سوریا) ده اوکا ووزور و آداغی آلیر . « Barth ک « هندک دینلری : Les religions de l' Inde » نام ائرینک ۲۵ - ۲۶ نجی صحیفه لرینه مراجعت .)

III

بودورده حس دینی آرتق کالنه واصل اولدیغندن بوندن بویه انحطاط ایتمکدن باشقه چاره سی قالماز. بوسیدن حس دینیک اوچنچی دوری بزی چوق توقیف ایده بیله جک کی دکلدر. بودوری بردستورله افاده ایتک لازم کلسه دییه بیلیرزکه آرتق حس دینیده کیتدجکه آرتان و حاکم اولان شی، ذهنی عنصردر؛ (یعنی دین، بعدما کیتدجکه معقولانه وجذریلکه دوغرو یورومشدر) تعبیر دیکرله تأثری عنصر لر پیدر پی غائب اولارق ذهنی حسلره یاقلاشمش و نهایت حس دینی، بر منی ذهنی به منقلب اولمشدر .

مفکرمک و وحدته دوغرو اولان حرکتی، حدقصاصی اولان صاف بروحدهت الوهیته واصل اولدقدن صو کرا الوهیت مفهومی، کلامیاتیجیلرله مابعدالطبیعه جیلر سایه سنده اینجهلدجکه اینجهلیور واک نهایت سبب اولین ویا مفکوره اخلاقیه ویا خود هر ایکسی جامع برحاله منجر اولارق اصلا ایریشیله من و آنجق سه زیلیر بر مفکوره حالنده تصور اولونیور. الحاصل بو تکاملک منطقی، ضروری و غیر قابل اجتناب نتیجه سی، حس دینیده کی عنصر تأثرینک ضعیفه مسی اولیور. بونک ایچون آساعیده کی مطالعات بر قانون کبی وضع اوله بیلیر :

ادرا کدن خیاله، خیالدن مفهومه کچن حس دینی، هیجان عنصر لر نی متبادیاً غائب ایتمشدر؛ یالکیز بو تأثری ضیاعلرک مزاجلره و فردی تنوعلره تابع اولدقلر نی اونو تمامق لازمدر. چونکه کتابک برنجی قسمنده اوزون اوزادییه ایضاح ایتدیکنمز وجهله تأثری حالاری الک چوق فیزیولوژیک شرطلره تابعدر. واقعا ادراکده، معضل و کثیر بر طاقم شرائط عضویه تابعدر. خیاله ککنجه بونلر ایکی صنفدر : برنجیسی، صایقلامق درجه سنه قدار واصل اولان شدتلی و کشف بر تخیلدر؛ دیکری صوغوق و طونوق بر تخیل اولوب اشیانک علی العاده بر شه ماسندن باشقه بر شی دکلدر. بو اعتبارله برنجیسی ادراک، ایکنجیسی مفهومه یاقلاشان بر حالدر. حس دینی، نهایت صاف بر مفهوم حاله ککنجه آرتق شرائط عضویه اصفری بر درجه ده تابع بولونور. بناء علیه حس دینیک بو اوچنچی دوره سنده تام معناسیله حس دینی قالما یوب برینه قورقونک بر بس زنده سی حالنده اولارق مهرم بر بومرک مرمتی ایله ایکنجی دوره ده حاکم اولان محبتک بقیه سی اولارق بر نوع مفکوره جانده سی قالدیر .

بوفکری ده آجیق و ساده سوبله مک ایسترسه کی دییه جکیزکه : حس دینی، اوچنچی دوره ده بر فلسفه ینیه اولغه متایلدر. بناء علیه دینک ماهیتی آرتق دیکشیور دیمکدر. چونکه

دین ایله فلسفه دینه ماهیة آری آری شرائط روحیه به تابعدرلر . فلسفه دینه ، محاکمه ایدن عقلک نظری بر بناسیدر . دین ایسه بر زمره ویا بویوک الهامی بر فردک اثری اولوب انسانک دوشونن وحس ایدن بوتون وارلغنی محیطدر . بو تفریق ، موضوعی تنویره خادم پک مهم بر نقطه اولدیغندن چوق دقت ایدلسی لازمدر .

بوتون بویوک دینلرک منتهای تکامللارنده قبلی قیریق یاران و آنجق فیلسوفلر طرفندن ایریشیله ییلن برمه تافیزیکه انقلاب ایتدکلرنی کوستریمک پک قولایدر . بی طرف اولماق و یکمسه یی رنجیده ایتیمهک ایچون مثاللر منی اسکی زمانلردن آلام : هندستانده « ودا : Vedas » لرک ناتورالیزمیه باشلایان دین ، تعضو ایدرک برهانیزم ایله اجتماعی و اخلاقی بر شکل آلیور ونهسایت « Bhāgavad gita » ایله متعال بر مفکوره جیلکه واصل اولیور . آشانی به [۱] نقل ایدیلن بر پارچه یی اوقونجه بونک بر دینی یوقسه مه تافیزیک خیاللرینک احتشام وروقیله اک کوزل بر شعر فلسفیی اولدیغنی تعیینده انسان جداً متردد قالیر . بویه بر مذهب ، حقیقی بر دین اوله بیلیمک ایچون تشخیص و انکشاف ایتک احتیاجنده در . فضله اولار ق کلمه لر اوزرنده مناقشه ایتیمک و شوکا دین ، بوکا فلسفه دینه دییه رک عندی بر قرار ویرمه مک ایچون مسئله یی شیئی : objective بر شکلده وضع ایده بیلیرز . دینی تفکر ، نه آیین ، نه ده عبادت کبی شیلره تحمل ایتیمورسه آرتق بر مذهب فلسفی اولمش دیمکدر ؛ یعنی خارجی و اجتماعی بوتون اوصافنی غائب ایتمش بر دین ، دینلکدن چیقهرق فردی و فلسفی بر اعتقاد اولمشدر . اون سکزنجی عصرک « ده ئیزم : Déisme » ی ایله بوکا سمائل تلغیلر بوقیلدندر . بوراده حس دینی ، هیچ دینه جک درجه ده بر رول اوینامقده در .

مع مافیة ذلک انجه لدیکی بوزمانلرده حس دینینک حقوقنی بسبوتون غائب ایتیمه دیکنه دقت ایتیمه لیدر : تصوف : Mysticism دینلن شی ، حس دینینک بر انتقامندن باشقه برشی دکلددر . کالنه واصل اولمش بوتون بویوک دینلرده اعتقادک ایکی عنصری اولان معقولات ایله حسیات آراسته کی ضدیت ، دوغما تیکلرله میستیکلرک چارپشمه لری و مخالفتلریله عیان

[۱] یوزلرجه پارچه دن بر دانه سنی انتخاب ایدیورم : بن [Krishna سوبلیور] بو شکلده آکلاشیله حق کبی دکلم ؛ چونکه جزء لای تجزیلرکک انجه سمندن ده انجه یم . بن ، کونش وقرده کی ضاییم ؛ ظلمت لرک چوق ماوراسنده بر مشعلنک ایشیقی و حزمه لنن هرشیک بر حزمه سی ، اثیده بر صدا ، طور اقلرده بر راحه ، موجود اولان هرشیک ابدی بر تخیی ، هرشیک حیاتیم . هرشیک قلبنده بر حکمت کبی اطوران بن ایم . بن ، ایلاک ایلدیکیم ، هرشیک مبدأ ، منتهای وسط و ابدی ، دوغوش و اولومی بن ایم . «

اولمشد. تاریخ، بونلرک بربرلرینه قارشى کوستردکلری منافرتلرله دولودر. مثلاً خرسیتیانلقدە «عرفانیة: Gnostique» لرله [طبیعت وصفات الہیہ فی الک مکمل بر صورتده بیلدکلری. ادعا ایدن بر فلسفہ دینیه] قرون وسطا و انتباه دورلرندن طوتکزده دینی، بر عشق محض کبی تلقی ایدن ۱۷نجی عصرلرله کلنجه به قادار بوحال کورولمکده در. دیگر دینلرده ده عینی شی واقع اولمشد. حتی اسلامیت کبی وحدانیت الوهیتہ صاحب بر دین بیلہ بوقانون مشترکدن قورتولاماش، ایچنده بر چوق تصوف طریقتلری باش کوسترمشدر. بونلر تبیع ایدیلنجه کورولورکه زمانلر، مکانلر، عرقلر و اعتقادلرک تخالفنه رغماً متصوفلر، دوغما یکلرک قطعیتی حکملرندن پروا اتمیرک هینسی برعائلی آکیرمقدہ و یکدیگرینه بکیزه مکده درلر. الیوم بونلری آیران شی محاکمه ایسه، برلشدیرنده حسدر.

..

دینی هیجان عیبا بر هیجان ناممیر ؟ ایسته بوراده تدقیق ایدیلہ جک مسئله. بومسئله نلک اوزرندہ دورمق زحمتی اختیار اتمه مزک سبی دینی هیجانلرک رجوق مؤلفلر طرفندن ذهنی حسلرک بر تنوعی کبی عد ایدله سندندر. بونلر نظرندہ دینی هیجان، تأثری حیاتلک الک حرارتسز بر شکلیدر.

بیلوروزکه هیجان تام دینہ بیلہ جک بر حال، منحصرأ روحی حاللردن ماعدا برده عضوی صده بی احتوا ایدر؛ و هر عضوی صدمه ده همه حال شو ایکی تشوش عضوی واقع اولور: (۱) دوران دم، تنفس و دیگر وظائف عضویه تغیرلری؛ (۲) اشارتلر و افعال ایلہ افاده ایدیلن حرکتلر. بونلر اولماینجه هیجان دکل، یالکیز ذهنی بر حال وارددر. شیمدی حسن دینی عیبا بوا یکی شرطی احتوا ایدیورمی ؟

۱: حسن دینی همه حال فیزیولوژیک حادثه لرله مترافق اولور و هر هانکی بر حسن کبی عضو تمیزه قادار نفوذ ایدر. بناء علیه حسن دینی دخی حیاتی قبض ویا انبساط ایتدیرمک کبی ایکی عنصر حسیی دایما محتویدر. او حالده حسن دینیک بو عنصر لرله اولان فیزیولوژیک مناسبتلری خلاصه کوزدن کچیردم.

تقبض، قورقو هیجانیله قرابتدار بر فعل حیاتی اولوب شدید شکللرندہ قورقو ایلہ تماماً قاریشمقدہ در. نیتہ کیم مقدس بر معبدہ کیرن بر معتقدہ صارارمق، تیرمه مک، ترله مک، اوشومک، دیل طوتلق کبی حاللر کورولمورمی ؟ ذاتاً آله قورقوسی تعیری ده بوکا دلالت ایتیورمی ؟ انبساط ایسه عشق و محبت هیجانیله قرابتدار بر فعلی حیاتی

اولوب برلشمکه، صاحبیتہ سائقدر. تاریخک همان مردورنده صنعی بروجده حاصل ایتک، یعنی تالہ ایتش کی اولق ایچون فیزولوژیک واسطہ لره مراجعت ایدلمشدر .

بونک سافل شکلری ده واردر . مثلاً رقص واسطہ سیله میخیکی بر مستی حصوله کتیزمک، ابتدائی اقوامی ملهم ایتمکه یک مؤثر اولان تہ مپولی بر موسیقی قوللانمق کی . برده فی الحقیقہ زہرلی مسکرات ایله تولید مستی ایدن دینلر واردر . بودینلرده مسکرات وازجمله شراب مرغوب بروجده واسطہ سیدر . آناتولینک یک اسکی اقوامندہ کی دینی آیینلرده قانلی واسطہ لر استعمالی یک شایدی . حسن دینینک فیزولوژیک حادثہ لره تراقی ایتدیکنی قرون وسطادہ وحی زمانتک « فقیر » و « درویش » لرنده ده کورہ بیلیرز .

دها آز مادی اولان علوی شکلرینہ کلنجہ : بولر ، حاجیلرک یکدیگریہ قارشی یابدقلمی مشترک تنہا لر و تہیجیلر ؛ شہوی عشقہ میستیک عشقک محبوبلرینہ قارشی قوللانقلمی لسان عاشقانہ آراسندہ کی التباس و مقارنتلر اولوب ہیچی وجد و ہیجان دینی حصوله کتیزمک ایچون طبیی ویا صنعی وسائط عضوہ بہ مراجعت ایدلدیکنہ و بناء علیہ حسن دینینک ہیجانلر کی عضوی تعبیرلره مترافی اولدیغہ دلالت ایدر .

بو واقعہ لک کافی معلوم اولدینی کی آرزو ایدلدیکی تقدیرده تاریخدن دہا بیکلرچہ مثال کتیزلہ بیلیر . بو واسطہ لره مراجعتی بر ضلالت عد ایتک ہیچده دوغرو دکلدر . وهله اولادہ ضلالت کی کورونن بوحر کتیلر، شدید بر ہیجانک مہم شرطلرننددر . بعضیلرنده دلیلکہ قادر واصل اولما سی مقام اعتراضده سرد اولہ ماز . چونکہ بوتون شیدہ اختراصلرک عاقبتی همان همان عینی حالدر .

۲ . حسن دینی ، طرز اداسی دیمک اولان عبادت و مناسک مخصوصہ یاه دخی شرائط مادیہ بہ مربوطدر . عبادت و مناسک بر چوقلرینک ظن ایتدکاری کی خارجی ، صنعی و عارضی شیلر اولمایوب بالعکس اشیانک ماہیتدن مشتق و کندیلکندن صادر اولمش جز کتیلدر . کوچوک بویوک بوتون دینلر ، ادراکلر ، خیاللر و مفہوملره مربوط بر اعتقاد اساسیدن متشکل بر عضویتدر . بو عضویت ، بالآخرہ اکثساب ایدیان نالی معلوماتلہ کتدیکہ تکامل ویا انحطاط ایدن جالی برکل کیدر . ایشتہ بو عضوی سجدہ درکہ مثبت دینلری یا شامایان و اصلاً یا شاماماش بولان منحصر آ نظری و مہنافیزیک تصورات و مفہوملردن آیریر . حیوانی عضویتلر و انسان ناصیل اضافی ، یعنی عوامل خارجیہ ایله مناسبتدار بر حیاتہ صاحب بولونیورسہ دین دخی ، بر عضویت کی ، انسانک تابع اولدیغہ

اعتقاد ابتدیی اسرارلی و فوق الطبیعه قوتلره مناسبتدار برحیات اضافی به صاحب بولونور .
 بوحیاتك افاده سی ، عبادتله و مناسك دینه کی وسائط فعلیه در .
 عبادتلك تاریخی ، هیجانلك افاده سنك بر فصلی تشکیل ایدر . آرا لرنده کی یكانه
 فرق شودر : (دوشه ن) ، (داروه ن) و معقبلیینه نظر آتہ چی افاده ، فردی برسجیه یی
 حائز اولوب قورقو ، حدت ، محبت و الح هیجانلره ترجمه ایدیلیر . عبادتله عائد افاده لر
 ایسه اجتماعی برسجیه یی حائز اولوب بر جماعت و یا بر زمردن بنفسه دوغارلر . فضله
 اوله رق بونلك تثبیت ایدلش و دائمیلمش برشکلی واردر که جمعیتك تأثیریلر بر مؤسسه حاله
 کچمش و عنعنه سایه سنده محافظه اولونمشدر . بوموضوع اوزرنده تفصیلاته کیریشمیه جکم .
 یالکز عبادتلك روحی برمنشاه صاحب اولدقلربی خاطر لاقم کفایت ایدر . عبادتلك
 تکاملنده باشلیجه ایکی صفحه موجوددر .

۱. — عبادتله ، ابتدائی دورده حس دینیک به واسطه ، یعنی درغورده و درغوریه
 بر افاده سی اولدیغندن قوملك دهاسنه ترجماندرلر . مثلاً اسکی یونانیلرک علوی و مسعود
 انسانلردن عبارت اولان معبودلرینه یابدقلری مراسم دینه ظریف و شوخ ایدی . ایلک
 رومالیلرده ایسه بو مراسم ، زراعی ، عائلی ، شکلی و اهتمامکار برسجیه یی حائردی .
 بومراسمدن اوفاق بر جزئک چیقاریله سی عابدی فداکارلقدن آلا قویاییلیردی . راسیونالیست
 دینلرک ، نیم فلسفی اولملری حسیه ، عبادتلی آز اولدینی کی مراسملری ده قورودر ،
 عادتا اوضاع و اشارتلی نادر اولان صغوق قانلی مزاجلره بکزرلر . مخیله و قلبه استناد
 ایدن دینلرک عبادت و مراسمنده ایسه طاشقیلق و احتشام کورولور .

۲. — ایکنجی دورده حقیقتدن مجازه کچبلرک عبادت و مراسم ، رمزی بر شکل
 آلیر . بونلر حس دینیک بر واسطه افاده سی ، بر لسانی اولملری اعتباریلر بوراده حقیقتدن مجازه
 کیلمه سی غایت طبیعیدر . نیته کیم تکلم لسانم زده دخی عینی قانون جاری اولمقده در . آرتق
 انسان قریبار ایتک یرینه اونک بر لوله صاحی و یا چاموردن یایلمش برهیکللی آداق یرینه
 قائم اولور . عبادت و مراسم دینه بوراده یه اصل اولدقدن صوکر ا بونلك آکلاشیله بیلمه سی
 آنجق تاریخلربی بیلمکه متوقف قالیر . لکن عابدلر یابدقلری شیلرک معناسنی بیلمدن و اصللرینه
 ارجاع ایدرک اوغرادقلری استحاله یه واقف اولادن مراسم و عبادتلی تکرار ایدوب
 دورورلر . بونلك ایچنده اولیه افاده لر ، اشمئزلر ، اشارتله اولور که آرتق پس زنده
 هستحانه لر کییدر .

کورولیور که حس دینی، بوتون فیزیولوژیک اظهار لریله مکمل بر هیجان عرض ایدیور. جوکا رغماً مؤلفلرک چوغی حس دینی ذہنی حسلر میسانه ادخال ایتکده بر بآس کورمیورلر. فی الواقع حس دینی، دینک الہ متکامل شکلرلنده، ذہنی برحس حالته منقلب اولارق آرتق اسکی حرارتی غائب ایدیور و آنجق عقلک بر موضوعی کبی قالیور. حس دینی، الک یوکسک شکلرلنده اولدینی کبی الک ابتدائی شکلرلنده دخی بر احتراضه منقلب اولاییور. بو تقدیرده عنود و شدید بر طرفکیرلرک پیوسته اولدیغندن، تعصب دینی دنیلن حالی اکتساب ایدیور. تعصب دینی ایله دلیلک آراسنده آنجق بر قومشو قاپیسی وارد، فقط دلیلک دکلدر. بواحتراض، باشلی باشنه تدقیق اولمغه لایق اولدینی کبی بوبابده وئائق دخی اکسیک دکلدر. تدقیق اولوندینی تقدیرده شوایکی نتیجه چیقاریله بیلر:

۱. تاریخی وثیقلر کراراً تأیید ایدرلر که حس دینی ایله حس اخلاقی تماماً آیری ملتشاره مالک و یکدیگرندن مستقلدرلر. مثلاً دین محاربه لرلنده یا بیلان قتاللرله منافقلره: Les dissidents. قارشى اجرا ایدیلن اشکینجهلر ورؤسانک قتللری کبی حرکتلرک مستحسن کورولمسی، حس دینی ایله حس اخلاقیق قوتلرینی عینی منبعدن آلمادقلرینه یک کوزل شهادت ایده بیلرلر. یالکیز قابل انکار دکلدر که حس دینی ایله حس اخلاقیقک تماس و حتی ذویان نقطه لری یک چوقدر. بونکله برابر طبع بشرک یکدیگرندن بالکلیه آیری تمایللرینه تقابل ایتملری اعتبارله اساساً و ماهیة بر برلرندن تماماً آیردرلر. هله حس دینی، هیجان شکندن چیقوبده احتراض شکله کیرنجه بو آریاق ده بارز اولور. محترس، یعنی متعصب بر دیندار، بر عاشق کبی بی رحمدل. بشری وظیفه و واجباتک چوق فوقده وظیفه لر و بونلرک مشروعتنه او درجه مؤمندر که بو وظیفه لرک خارجنه چیقانلری هیچ بر صورتله مسامحه ایتمه مک واک آغیر جزا و اشکینجه لره معروض بر افاق اونک نظرلنده محض خیردر؛

۳ حس دینی، طوبالایان، برلشدرن، اجتماعیهلر بره بر تمایلی حائردر. ناصیل که داخلی و خارجی منفعتلرک برلشمه سی مدنی برلکی وجوده کتیریورسبه وحدت اعتقاد دخی دینی برلکلری خلق ایدر. دینی و مدنی برلکلرک هر ایکسی ده منافقلى کندى بینه سی خارجنه آتار؛ و خارجده کی دوشمانلرینی قارائمه چالیشیر. بر جمعیتک شرائط موجودیتنه قارشى مبهم ویا واضح بر صورتده اکتساب اولونان شعور، یعنی تحفظ و بقا سوق طبعیه سی اونک اخلاق و طرز حرکتک بر مسیپی اولور. از جمله مدنی جمعیتله یکو وجود اولمش

ملی دینلرده اهتدا ایتدیرمک غیرتلیری یاپک ضعیف و یا هیچدر . مثلاً اسکی یونانیلر ، فارسلیلری ؛ رومالیلر ، غولوالیلری اهتدا ایتدیرمک یلتمه دیلر . حال بوکه اسلامق ، خرسیتیانلق ، بودیلک کبی عالمشول دینلر ، ملیتلر خارچنده و فوقنده بسبتون باشقه بر جمعیت تشکیل ایتدکلرندن اعلاى کلمه اللهه ، یعنی توسع اجتماعى به فوق العاده اهمیت ویردیله ؛ و بونی عادتاً یکانه هدف اتخاذا ایتدیله .

IV

هردرلو دینی اعتقادلرندن محروم قېم و قیبله لر موجود اولوب اولما دینی چوق مناقشه ایدلش بر مسئله در ؛ والیوم خبلی مشکوکدر . چونکه اولاً اجنبی سیاحلرک بوقیبل وحشی جاعتلر ایچنده محصور قاله جقلری اسرار انکییز وضعیتلری دوشونملی ؛ ثانیاً روحیات خصوصنده بضاعتلری فقیر اولان سیاحلرک ، دین ده نیجه بونی بهمه حال منتظم و مشکامل ایتیلرله مترادف برشی عد اتمک خصوصنده کی ذهنیتلری نظار دفته المی در . مسئله تحقیق ایتسه ده پک ضعیف برقیمتی حائر اولاجقدر . چونکه بشریتک الک سفلی نمونه لرنده تصادف اولنه ییلن بر حال اولاجقدر . [۱] برده شوم مسئله وار : عجبا دینی حسلردن تماماً محروم فردلر وارمی ؟ آحق ، و آبدلرله تربیه کورمه مش صاغیر و دیاسزلر بالطبع موضوع بحث اولمازلر . فردلردن مقصد ، دینی هر هانکی بر جمعیتده یاشایان طبیعی انسانلردر . فی الواقع بو باده قطعی بر قرار ویردیره جک تدقیقات و مشاهداته تصادف ایتدیمسه ده حس دیندن تماماً محروم فردلرک بولونه جغه آچیقجه نه متایام . و بو محرومیت ، حس اخلاقیده موضوع بحث اولان عمای اخلاق *la cécité morale* یی آکدیران بر شی اولاجق ، و آنجق فردک تأثری حیاتنده کی بر بوشاغک موجودیتنه دلالت ایده جکدر . چونکه بر جمعیت ایچنده یاشایان بر فردک افکار دینه نک موضوع و معنالرندن تماماً بی خبر قالما سی ممکن اولامایه جقندن بو نقصان آنجق تأثری حیاتنک بر قصورندن تولد ایتمش اولاجقدر . آکلاشیلان بویه بر فردک دماغنده دینه عائد بوتون شیر بر یابانجی کبی یاشیور ؛ هیچ بر تمایل و یا هیجان او یاندیرمایه رق ادراک اولونیور ؛ فقط اصلاً حس ایدایور .

[۱] بو مناقشه یی مفصلاً کورمک ایسته ییلر « Taylor » ک « ابتدائی حرث : Primitive Culture » نام اثرک برنجی جلدینک ۱۱ نجی فصلنه و « Reville » ک « غیرمدنی قوملرک دینلری : Religions des peuples non civilisés » نام اثرینک (برنجی جلدینک ۱۰ نجی صحیفه) سی ایله مابعدینه مراجعت .

حس دینیک انصافسن بر احتراصه منقلب اولایله جکینی یوقاریده سـویله مشدک ؛ حال بوکه بوحدودی دخی کچرک مزمن و مرضی بر شکل آلدیغی ده واقعدر . امراض عقلیه عالمی نظرنده دینی جنت، باشلی باشنه بر مرض اولمایوب آنجق بر علامتدر . بعضاً منفرد بولمقله برابر اکثریا صرعه، ایستهری ویا ۴ لاقولی حاللرله مترافی بولور . حس دینیک بومرضی شکلی، روحیانه، طبیعی حاکم رمتیمی کبی تدقیق اولونور . روحیات اعتباریه تظاهراتی شو ایکی صنفه ارجاع ایده بیلیرز : ازیجی شکلر، طاشیرجی شکلر . I . ازیجی شکلر، آنجق مه لاقولیک بر وسطده انتاش وتنی ایده بیلیر . فیزلوزیک علامتلی، دفعاتله توصیف ایدلیکی اوزره، حیاتی افموله لک تناقصی واجدر . تأثری علامتلی ده قورقودن تدشه قادار احتوا ایدن بوتون صفحاتی حائردر . ذهنی علامتی مزعج بر فکر ثابتدر . دینی جنتک تعقیب ایتدیکی استقامت، فردک سنجیه، تربیه، محیط، زمان و شکل اعتقادینه تابعدر . مثلاً مقدارنک اولجولوح محفوظده یازیلی اولدیغنه ابنانلر، « غیر قابل تعمیر » بر قصور ارتکاب ایتدکیرینه ذاهب اولارق دائمی صورته معذب اولورلر .

بونک ایلاک شکلی، ساده جه دینی برمه لاقولیدر که مصابی اولان کیمسه کندینی دائماً مجرم، کناهکار، عاصی و محکوم عد ایدر . بک صیقیتیلی و وـ وـ سـه لی اولان بو حالده فرد، مخیل قباحت و جنایتلرله تألم ایدر . بر طرفدن قورقو، دیگر طرفدن حب نفسک منفی شکلی اولان محویت و ذلت هیجانلری ایچندهدر . مشعور ویا غیر مشعور بر محاکمه ایله تذلیل و تحقیر نفسه قادار کیدیلهرک ضعیفلامغه، محتاج مرحمت بر حاله دوشمکه باشلانیر . زهد و تقوی، دوعرو یا کلیش، هر نه قادار اخلاقی سبیلره مستندتلقی اولونورـ ده اساس اعتباریه، بوفانی دیاده اولسون، فردی کوچولمک احتیاج مرضیسنه مبتیدر . معلومدر که زاهدلک و درویشلکده نفسه اذا بر فضیلت صایلیر . حال بوکه زاهدلک، حس دینیک مرضی شکندن باشقه برشی اولمایوب سالیکاری طرفندن بومسلکه عطف اولونان قضیلت اخلاقیه، ثم التدارک بر تسلی نفس قیلندندر . حتی بومسلکده اذای نفس، افنای وجوده قادار واصل اولایلیر .

ایکنجی شکل، شیطانی برمه لاقولی اولوب بومرض روحی به مبتلا اولانلرک بر قسمی کندیلرینی جین و شیطانلرله محاط کورورلر ؛ بر قسمی ده بونلری کندی روحنه کیریش

ظن ایدر لر . بونك ایچون زوالیلر دائمی بر صایقلامه وهذیان ایچنده درلر . او حالده كه غیر قابل مقاومت بر صورتده شیطانلرك سسلرینی ایشیدیر کیدر لر .

II . حس دینیک طاشیرتیجی شکلاری ، محبتدن اشتقاق ایدر . بونلرده مسرت و بعضاً مهغالومانی (دامتکبر) حالی بارز اولوب عین زمانده بدنی و روحی قوتلرك، جزئی ویا کالی ، تزایدلری دخی واقعدر .

بونك موقت وبالنسبه منفعل برشکلی ، وجد : l'extase حالی در . خارجدن باقیلنجه حس و حرکتی ابطال ایدن و داء الجود : Catalepsie تسمیه ایدیلن خسته لقه بکزره . حال بوکه بوندن فرقی حرکی جهته در . وجده طوتلش کیمسه ، تماماً بی حرکت قالمش دکلدر . بالعکس قیملیدانیر ، یورور ، قونوشه ییلیر ؛ سیاسی خصوصی برمعنا اکتساب ایدر . داخلدن باقیلنجه ، وجده ، اویله کشیف بر شعور حالیدر که خاطره سی ، اویانیلیدی زمان دخی باقیدر . حال بوکه داء الجود بویله دکلدر . بونده شعور سزلقله برابر نسیان تام واردر . وجدك روحیانی خیلی بسیطدر . وجد کچرنلرك پك چوق اولان اعترافلرینه نظر آبروحالک یاشلیجه سجا یاسی ایکی در : (۱) عرصه شعورك دارالهیله تصوراتك کثافت و حاکیت پیدا ایتسی ؛ (۲) محبتك اك یوکسك درجه سی آ کدیران بر حال تأثیری حصول بولماسی . نه کیم بویوک متصوفه لرك وجد حالده کی افاده لرنده بویکی سجه تماماً کورونور . [۱]

دینی وجدك دهها قوالمی وفعال شکلی ، « داء الوهیت : Théomanie » دینلن بر حالدر که بونده « مصابزده کندینی یا الله ظن ایدر ویا اراده ربانیه نك قولره تبلیغی ایچون من طرف الله مظهر ارشاد و هدایت اولدیغه قاعددر . » حتی بونلرله پیغمبر لر ، بویوک مجتهد لر و طریقت بانیلرینك آراسی واضح بر صورتده تفریق ایتک خیلی کوچدر . تعبیر دیگرله حس دینیک شدید و ناقابل مقاومت عشقیله جنی آراسنده کی حدودی صریح بر صورتده تعیین ایتک پك مشکلددر . فی الواقع عملی بر مصداق قبول ایدیلررك موفق اولانلرك عاشق ، اولمایانلرك مجنون اولدقلرینی سویله مک قولایسه ده بوندن بسیط بر ایضاح اولاماز . چونکه موفقیت ، بر چوق سبیلرك محصولیدر . فضله اولارق بو مناقشه نك موقعی بوراسی دکلدر .

[۱] « وجد » حقنده تفصیلات آتی ایسته یلر « ربو » نك « اراده خسته لقلری : volonté Maladies de la » نام اثرینك (۴ نجی فصلی) ایله « Godfernaux » نك « حس و تفکر : le sentiment et la pensée » نام اثرینك (۴۹ نجی) صحیفه سنه مراجعت ایله ملیدر لر . منحصراً طبی اثرلرده وجدك روحیاتی حقنده پك آرز معلومات واردر ، بونلرك یرینه مستیکلرك اثرلرینی اوقومق دهها فائده لیدر .

یا لکنز شو نقطه بی قید اتمک ایجاب ایدر که داء الوهیت ، سبیه لری اعتباریه « مه لاقولی ده مونیاق : la mélancolie démoniaque » که نام ضدیدر . چونکه مه لاقولی ده مونیاقه خسته ، کندینی دوشمان اولان شیطانلرله محاط و مسخر کورمکه دائماً متألدر . داء الوهیده ایسه غیر قابل تسکین بر مسرت واردر . زاهد لکک ضدی ، داء تکبر : la mégalomanie دره . حس دینیک مثالسز و یک مختصر بر صورتده عرض ایتدی کمز مرضی حاللرندن آکلاشیلیور که طبعی حس دینیک استناد ایتدیکی قورقو و محبت حسلری ، مرضی حاللرک دخی اساسنی تشکیل ایدیور . دائماً تکرار ایتدی کمز کی ینه تکرار ایده لم که مرضی حاللر ، طبعی حاللرک آزمان شکللرندن باشقه بر شی دکلدرلر . مرضی هیجانلر آره سنده دینی هیجان قار سرعتله ساری بر هیجان اولمادیقنه باقیلیرسه بونک ، ماهیتی اعتباریه فردی اولمقدن زیاده اجتماعی اولدینی بر دفعه دها تأید ایدیور .

تئودورل ریبر — مصطفی شکیب

